

УДК 94(477.65)+358.119“1944”

РЕЙД 8-го МЕХАНІЗОВАНОГО КОРПУСУ 5-ї ГВАРДІЙСЬКОЇ ТАНКОВОЇ АРМІЇ НА МАЛУ ВІСКУ У СІЧНІ 1944 РОКУ

Борис ШЕВЧЕНКО (Кіровоград)

У статті розповідається про одну з маловідомих сторінок історії Другої світової війни на Кіровоградщині – рейд 8-го механізованого корпусу на Малу Віску в січні 1944 року.

Ключові слова: рейд, тил, корпусна група, аеродром, наступ.

В статье рассказывается об одной из малоизвестных страниц истории Второй мировой войны на Кировоградщине - рейде 8-го механизированного корпуса на Малую Виску в январе 1944 года.

Ключевые слова: рейд, тыл, корпусная группа, аэродром, наступление.

The article tells about of the unknown pages of the Great Patriotic War in Kirovograd - raid 8th Mechanized Corps in Mala Wiska in January 1944.

Key words: raid, rear, corps Group, aerodrome, offensive.

Дослідження подій Другої світової війни 1941 – 1945 рр. належить до актуальних проблем сучасної історичної науки. Останнім часом в українській історіографії помітною тенденцією стало дослідження регіональної історії цієї війни. Насамперед, це виявляється у присвячені сучасними дослідниками численних наукових, науково-популярних та художньо-документальних публікацій подіям 1941 – 1945 років у межах окремого населеного пункту, району чи області.

У краснзавчій літературі є чимало досліджень, що торкаються історії Кіровоградщини в роки Другої світової війни. Однак, ґрунтовних публікацій, які б стосувалися рейду 8-го механізованого корпусу на Малу Віску в січні 1944 р., практично немає, що, безперечно, зумовлює актуальність обраної для вивчення теми.

Історіографічною та джерельною базою для підготовки статті стали дослідження радянської [6] та сучасної вітчизняної [1; 3; 10; 18] історичної науки, військова мемуарна література [3; 8; 14]. Особливо слід відзначити спогади В.П. Шиманського [2], який безпосередньо брав участь у рейді на Малу Віску, будучи начальником зв'язку 116-ї танкової бригади 8-го мехкорпусу, і статтю ще одного учасника тих подій М.І. Каліхова “Глибокий рейд” [17]. Окремою групою джерел виступають нагородні листи [15; 16] і списки втрат [11; 12] бійців 8-го мехкорпусу, котрі нам вдалося виявити в Центральному архіві Міністерства оборони Російської федерації (далі – ЦАМО РФ).

У вересні 1943 року після перемоги над німецькими військами під Сталінградом і Курськом, звільнення від них Лівобережної України Червона армія підійшла до адміністративних кордонів тогочасної Кіровоградської області. З 28 вересня по 3 жовтня 1943 року частини 37-ї армії, 4-ї і 5-ї гвардійських армій 2-го Українського фронту ціною значних утрат форсували Дніпро й захопили плацдарми Деревка-Куцеволівка Онуфріївського району, Табурище-Новогеоргіївськ і Змитниця – Старе Липове Новогеоргіївського (нині Світловодського) району [1, с. 204]. Це були перші визволені місцевості Кіровоградщини. У жорстоких боях радянські війська 21 жовтня 1943 р. звільнили Петрове, 6 грудня – Олександрію, 9 грудня – Знам'янку. На черзі був обласний центр – Кіровоград.

Для того, щоб його звільнити, війська 2-го Українського фронту під командуванням генерала армії Івана Степановича Конєва провели окрему наступальну операцію, яка розпочалася 5 січня 1944 року. У цій операції брали участь частини 52-ї, 53-ї, 4-ї гвардійської, 5-ї гвардійської, 5-ї танкової гвардійської і 7-ї гвардійської армій. Велику роль під час операції відіграли механізовані і танкові корпуси цих армій.

Зокрема, 7 січня 1944 року 8-му механізованому корпусу під командуванням генерал-майора Абрама Матвійовича Хасіна було поставлене завдання оволодіти районом поблизу с. Грузьке (нині Кіровоградського району) з подальшим наступом у німецький тил у напрямку на Малу Віску, яка розміщена за 60 кілометрів від Кіровограда.

Яка була мета цього наступу? Що командування 2-го Українського фронту прагнуло досягти, відправляючи у відносно глибокий тил бійців 8-го мехкорпусу?

На наш погляд, справа полягає в тому, що, коли тривали бої за Кіровоград, німецьке командування використовувало для переміщення сюди власних резервних військ залізничну станцію у Малій Вісці. Окрім того, поруч із цією станцією розташовувалося декілька ворожих аеродромів, котрі німці використовували в боях під Кіровоградом.

Очевидно, саме ці мотиви й спонукали командування 2-го Українського фронту організувати рейд на Малу Виску.

Для проведення рейду з 8-го мехкорпусу була створена окрема група, до складу якої увійшли частина бійців і техніки з 83-го танкового полку 67-ї механізованої бригади, 139-го танкового полку 68-ї механізованої бригади, 66-ї механізованої бригади та 116-ї танкової бригади. Загальне керівництво групою, кількістю у 20 танків Т-34 та МК-3 Валентайн та приблизно 400 бійців, було покладено на заступника командуючого корпусом полковника Михайла Наумовича Крічмана.

Завершивши всі приготування корпусна група близько 20-ї години 8 січня 1944 року, скориставшись сприятливими погодними умовами для маскування (йшов снігопад) та відсутністю в німців суцільної лінії оборони, перейшла фронт і вирушила в тил ворожої армії. Через деякий час вона вийшла в район с. Мар'янівка (нині Маловисківського району). Переправившись через місцеву річку Велика Вись, танки заступника командира 2-го батальйону 116-ї танкової бригади капітана М.С. Проценка увірвалися в Мар'янівку й спрямували удар на німецьку автоколонну, що розташувалася на вулицях села, знищивши таким чином значну кількість ворожої військової техніки. Багато в чому успіху радянських солдат посприяв момент раптовості. Оскільки, перебуваючи в Мар'янівці, німці не очікували на можливу появу противника. Навіть німецькі вартові, за словами В. Шиманського “вначале приняли нас за своих, ведь за последние дни здесь происходили непрерывные перемещения вражеских войск” [2, с. 128].

Зайнявши Мар'янівку, керівництво групи ухвалило рішення рухатися в напрямку Малої Виски. На розвідку був відправлений танковий взвод лейтенанта І.О. Яшина, за яким згодом вирушили й основні сили корпусної групи. Шлях до Малої Виски пролягав через розміщення поруч з нею село Паліївка. У цей час у Паліївці розташовувався штаб 47-го танкового корпусу 8-ї німецької польової армії генерала Отто Велера. Цей корпус був утворений 21 червня 1942 р. переформуванням з моторизованого корпусу. З 30 грудня 1943 по 4 березня 1944 рр. командувачем 47-го корпусу був генерал танкових військ Ніколаус фон Форман.

Наблизившись до Паліївки, керівництво корпусної групи ухвалило рішення атакувати село. У результаті повторилося те, що і в Мар'янівці. Ворог, будучи неготовим до можливої появи радянських солдат, не зміг чинити суттєвого спротиву.

Коли ще тривали бої за Паліївку, підрозділи корпусної групи завдали удару по залізничній станції в Малій Висці та двох місцевих заводах –цукровому й спиртовому. У той же час автоматники 1-го мотострілкового батальйону під командуванням капітана В.Г. Ільченка в центральній частині Малої Виски знищили колону німецьких автомобілів. Як виявилось пізніше, це була рекогносцирувальна група 47-го танкового корпусу [3, 146].

Відразу після боїв за Малу Виску, заводи й залізничну станцію, розвідники доповіли, що недалеко від неї розташований німецький аеродром, на якому базувалися винищувачі Фокке-Вульф (FW-190A, FW-190F) і бомбардувальники Хеншель (Hs-123B) 3-ї групи 52-ї винищувальної ескадри (командир – підполковник Д. Храбак) та Месершміти (Bf-109G) 2-а групи 2-ї штурмової ескадри (командир – підполковник Г.-К. Штепп) [4, с. 49]. Одним із пілотів Фокке-Вульф (FW-190A) був обер-фельдфебель Герман Бухнер, який залишив цінні спогади про період свого перебування на аеродромі.

Командир корпусної групи полковник Михайло Крічман вирішив атакувати німецький аеродром, що було й зроблено. А як тільки корпусна група остаточно зайняла Паліївку та Малу Виску полковник М. Крічман віддав наказ організувати кругову оборону, активно вести розвідку, виставити дозори та влаштувати засідки на можливих напрямках наступу німецьких військ.

І справді, ворог досить швидко отямився. У с. Злинка (нині Маловисківського району) був також розташований ворожий аеродром, злітаючи з якого, німецькі літаки вже на ранок 9 січня розпочали масований обстріл позиції групи Крічмана.

У цей час на німецькому аеродромі в Злинці базувалися Юнкерси-87 3-ї (Ju 87D) та 10-ї противотанкової груп (Ju 87G) 2-ї штурмової ескадри, яка мала назву “Іммельман”. Пілотом одного із Юнкерсів-87 був Ганс-Ульріх Рудель, котрого вважають найкращим льотчиком штурмової авіації Третього Рейху. Після війни Рудель написав книгу спогадів “Пилот “Штуки” [5], де не забув розповісти й про своє перебування в січні 1944 року на аеродромі в Злинці й про бомбардування Малої Виски та Паліївки.

9 січня група Крічмана зазнала значних утрат, частина військової техніки була виведена з ладу, а в танках залишилося тільки по 30-40 літрів пального та по четвертій частині комплекту боєприпасів. Окрім того, група залишилася без зв'язку, бо під час німецького бомбардування одна з авіабомб влучила прями́сінько в автомобіль з єдиною радіостанцією [2, 137].

Надвечір 9 січня атаки німців припинилися. Командування групи віддало наказ визначити втрати, перегрупувати під покровом ночі сили й чекати нового ворожого наступу. Однак уже близько 23-ої години біля Паліївки приземлився літак По-2 на борту з офіцером зв'язку 8-го мехкорпусу майором В.О. Лосевим, який передав командирі корпусної групи наказ про відступ з Малої Виски [6, с. 155].

Виконуючи цей наказ група Крічмана, узявши пальне й боєприпаси зі своїх підбитих танків, посадивши піхоту на трофейну техніку, о 6.30 10 січня група залишила Малу Виску та Паліївку й вирушила на Мар'янівку, куди прибула близько 9-ої години ранку [7, с. 22]. В околицях і на території цього села корпусна група мала напевно найважчі бої за увесь рейд. Уже після війни розвідник Захар Фрідман у своїх спогадах коротко скаже: "Под Марьяновкой была настоящая м'ясорубка" [8].

На наш погляд, це можна пояснити, як мінімум двома причинами. По-перше, успіх радянських солдат у Паліївці й Малій Висці значною мірою пояснюється моментом раптовості, бо, як виявилось, німці зовсім не очікували на можливу появу тут червоноармійців. У Мар'янівці цього моменту вже не було. Гітлерівці, оклигавши від ударів, зуміли підтягнути сюди значні сили й фактично оточити групу Крічмана. По-друге, корпусна група в попередніх боях зазнала серйозних утрат у техніці й живій силі, що відповідно не могло не вплинути на її обороні чи наступальні можливості. До того ж є свідчення, що саме в районі Мар'янівки в групі закінчилося пальне, тому рухатися далі вона не мала змоги.

10 січня 1944 року пройшло для корпусної групи під акомпанемент постійних атак ворогом їхніх позицій. Увечері полковник М. Крічман вирішує відновити зв'язок з командуванням 8-го мехкорпусу. Виконати це відповідальне завдання було доручено помічнику начальника штабу 116-ї танкової бригади капітану В.Т. Федорову. Він, керуючи невеликим загonom з двох танків Т-34 і одного легкового автомобіля, мав пройти через лінію фронту й доставити в штаб 8-го мехкорпусу донесення про проведені бої, становище корпусної групи, можливі шляхи відступу, і головне, повідомити про нагальну потребу підвезення їй боєприпасів, продовольства й паливно-мастильних матеріалів.

Близько 13 годин знадобилося Федорову, щоб дістатися до розташування 8-го мехкорпусу. Втім, сюди прибув лише один танк. Інший разом з автомобілем був підбитий німецьким літаком Юнкерс-88 у декількох кілометрах від Мар'янівки. У штабі 8-го мехкорпусу капітана В. Федорова зустрів генерал А.І. Білогорський, який у відповідь на донесення Володимира Тимофійовича повідомив, що недавно в Мар'янівку вже був висланий літак з пілотом, молодшим лейтенантом І.М. Пацулою, який повинен був передати групі Крічмана наказ від командуючого мехкорпусом А. Хасіна про відступ 12 січня за лінію фронту.

Щоб доставити групі Крічмана пальне, боєприпаси й продовольство, була сформована колона з автомобілів ЗІС-5 та декількох цистерн з паливом. Виконати цю роботу доручили 613-й окремій автотранспортній роті підвезення паливно-мастильних матеріалів 8-го мехкорпусу. 11 січня колона залишила місце збору в с. Черняхівка (нині Кіровоградського району) і вирушила в бік Мар'янівки. Супроводжували колону декілька радянських танків.

В околицях с. Овсяниківка (нині Кіровоградського району) колону атакували ворожі танки, бронетранспортери та авіація. Як мінімум одна із автомашин, завантажених боєприпасами та продовольством, і цистерна з паливом була німцями знищена. Решта колони з подальшими боями все-таки дісталася до оточеної групи Крічмана [7, с. 21].

Тим часом, поки Федоров добирався до командування 8-го мехкорпусу, а те готувало колону допомоги, становище групи Крічмана погіршувалося. Зранку 11 січня німці розпочали перегруповання своїх сил і збільшили частоту й тривалість атак. Активно діяла німецька авіація.

Не менш важким для групи Крічмана виявився наступний день – 12 січня. Близько полудня, провівши артилерійсько-мінометну підготовку, 4 німецькі танки PzKpfw IV, 8 самохідних артилерійських установок, і 6 бронетранспортерів з піхотою за підтримки штурмової авіації атакували позиції корпусної групи в с. Петрівка (нині с. Вись

Маловисківського району). Після чотири годинного бою частини 139-го танкового полку та 2-го батальйону, які тут оборонялися, змушені були відступити у Мар'янівку [7, с. 22].

У Мар'янівці, однак, ситуація була не кращою, бо одночасно із атакою на Петрівку близько батальйону німців атакували позиції радянських солдат і в цьому населеному пункті.

Надвечір 12 січня корпусна група, отримавши пальне та боєприпаси, розпочала підготовку до прориву з оточення. У його здійсненні група Крічмана керувалася отриманим від командування 8-го мехкорпусу наказом, у якому зазначалося, що вона 12 січня до 19.00 має зосередитися в колгоспі “Мар'яновському”, де, розділившись на дві групи, повинна була перейти фронт, вийшовши в район с. Грузьке [2, с. 142].

На ранок 13 січня 1944 року потріпані в боях частини корпусної групи перейшли лінію фронту й спочатку зустрілися біля Овсяниківки з підрозділами 111-ї стрілецької дивізії 5-ї гвардійської армії, а згодом – і з основними силами 8-го механізованого корпусу.

Якими ж були результати рейду? У дослідженні “Дорогами побед: боевой путь 5-й гвардейской танковой армии” відмічається, що під час рейду було знищено 10 складів з військовим майном та продовольством, 500 автомобілів, 20 танків, 25 бронетранспортерів, 10 гармат, 300 мотоциклів, 3 ешелони на залізничній станції у Малій Висці, 1000 велосипедів і приблизно 1000 німецьких солдат та офіцерів [7, с. 156]. До того ж Радінформбюро від 13 січня 1944 р. повідомляло, що “...стремительно продвигаясь вперед, наши бойцы на одном из аэродромов сожгли 40 немецких самолетов” [2, с. 136].

За іншими даними, під час рейду було підбито 13 ворожих танків та знищено до 400 німецьких солдат і офіцерів [1, с. 231].

Щодо втрат корпусної групи, то в краєзнавчій літературі найбільш популярними є такі дані: група втратила 11 танків та близько 200 осіб, тобто половину особового складу [10, с. 28]. З останнім твердженням більш-менш можна погодитися, проаналізувавши віднайдені в ЦАМО РФ документи [11; 12]. А ось щодо танків виникають певні сумніви. На наше переконання, корпусна група на кінець рейду, якщо і мала якусь кількість цих бойових машин, то дуже незначну. Принаймні в цьому переконують ті спогади учасників рейду, які автор має у своєму розпорядженні. Наведемо деякі з них.

Із спогадів механіка-водія танка Т-34 1-го танкового батальйону 116-ї танкової бригади Сергія Пряннічкіова: “Двое суток без сна и отдыха прорывались через линию фронта. Вышли, но какой ценой! Танкисты стали пехотинцами, да и то их осталось совсем мало. А танков уцелело только два (выделено автором – Б.Л.). И все-таки этот наш прорыв в тыл, оплаченный такой дорогой ценой, получил у командования высокую оценку” [13].

Ще один учасник рейду Михайло Шарфман так пише про втрати 67-ї механізованої бригади, де він служив у роті автоматників: “Наша рота основательно поредела, многих не досчитались. Из Малых Висок бригада прорвалась только с пятью танками (выделено автором – Б.Л.), а потом были тяжелейшие бои под Марьяновкой, и там погибли многие бойцы бригады” [14].

Власне, тепер навряд чи вдасться достовірно визначити ті масштаби втрат, які були спричиненні німецьким військам під час проведення рейду так само, як і реальні втрати самої групи Крічмана. Радянська сторона, рівноцінно як і німецька, надзвичайно суб'єктивно оцінювала власні успіхи, значно занижуючи свої, і навпаки, досить значно перебільшуючи ворожі втрати.

Так, 11 січня військові частини вермахту й люфтваффе повідомили про знищення протягом дня 87 танків при тому, що в групі Крічмана із самого початку було тільки 20 бойових машин. У свою чергу, радянськими танкістами було заявлено про знищення на аеродромі від 40 до 100 німецьких літаків. А в нагородних листах командира групи полковника Михайла Крічмана та заступника командира 2-го танкового батальйону 116-ї танкової бригади капітана Миколи Проценка взагалі вказана захмарна кількість – 150 ворожих літаків [15, арк. 48; 16, арк. 60].

Але навіть простий аналіз штатної структури люфтваффе свідчить, що таку кількість літаків корпусна група знищити аж ніяк не могла, бо якщо взяти до уваги те, що група німецької ескадри налічувала 40-50 літаків, а в Малій Висці базувалися літаки 2-ї і 3-ї груп, то виходить, що на місцевому аеродромі максимум могло перебувати 80 – 100 літаків. І це при умові повної комплектації груп. А цього, очевидно не було, бо на четвертий рік війни з Радянським Союзом Німеччині катастрофічно не вистачало військової техніки, зокрема, і літаків, щоб цілком, згідно із штатною кількістю, комплектувати свої армійські частини. Та

й самі німці відмічають, що 52-а ескадра, 3-я група якої і перебувала на Маловісківському аеродромі, з різних причин утратила 34 літаки протягом усього січня 1944 р. [4, с. 124.].

Якщо не брати до уваги статистичні дані, то безпосередніми результатами проведеного радянськими частинами рейду стало те, що німецьке командування було змушене відвести свої авіаційні частини подалі від лінії фронту. Зміна німцями розташування своїх аеродромів була важливим досягненням дій групи Крічмана, оскільки, зосередившись 7 січня 1944 р. на аеродромах у Малій Висці та Злинці, тобто досить близько до Кіровограда, де відбувались активні бойові дії, німецькі літаки інтенсивно діяли в повітряному просторі.

Не менш важливим результатом рейду стало й те, що, завдавши удар по залізничній станції в Малій Висці, корпусна група зірвала плани німецького командування з повернення Кіровограда. Як було сказано, ворог, не бажаючи змиритися з утратою міста, готував контрнаступ, стягуючи в район Кіровограда танкові, моторизовані та піхотні частини. Для цього німці використовували саме залізничну станцію в Малій Висці. Тому з упевненістю можемо сказати, що рейд групи 8-го механізованого корпусу в січні 1944 року відіграв свою роль в успішному звільненні Кіровограда.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Даценко В.В. Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945). Історико-публіцистичний нарис. – Кіровоград, 2010. – 304 с.
2. Шиманский В.П. Позывные наших сердец. – М., 1980. – 191 с.
3. Погрібний В.О. Сніги сорок четвертого (8-й механізований Олександрійський корпус – рейд на Малу Виску) // Жертовне вогнище. Военні оповіді. – Кіровоград, 1995. – С. 130 – 158.
4. Колечкин В.П. Авиация в боях под Кировоградом в январе 1944 г. // Авиация и время. – 2003. – № 6. – С. 49 – 52.
6. Рудель Г.-У. Пилот “Штуки”. Мемуары аса люфтваффе 1939-1945. – М., 2009. – 285 с.
6. Дорогами побед. Боевой путь 5-й гвардийской танковой армии / П.Я. Егоров, И.В. Кривоборский, И.К. Ивлев, А.И. Рогалевич. – М., 1969. – 352 с.
7. Боевой путь 139-го танкового полка 116-й танковой бригады 8-го Краснознаменного ордена Кутузова Александрійского корпуса (Рабочая тетрадь полковника Калихова Михаила Ивановича) // Архив автора.
8. Фридман Захар Львович // Я помню. Воспоминания Ветеранов ВОВ. – Режим доступа: http://iremember.ru/memoirs/razvedchiki/fridman-zakhar-lvovich/?sphrase_id=10312
10. Перебийніс Г.М., Красний Г.О. Маловісківщина в роки Великої Вітчизняної війни. – Мала Виска, 2005. – 95 с.
11. Сведения о потерях офицерского состава 8-го Механизированного Александрійского корпуса за январь 1944 года. – Центральный архів міністерства оборони Російської федерації (далі – ЦАМО РФ). – Ф. 33. – Оп. 11458. – Од. зб. 304. – Арк. 298-302.
12. Именной список пропавших безвести сержантского и рядового состава 1-го отдельного гвардейского мотоциклетного полка с 1.1.44 по 23.4.44 года. – ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Од. зб. 327. – Арк. 2-2 зв.
13. Лаврентьев Д. Танки шли на прорыв (рассказ о С.А. Пряничникове) // Архив автора
14. Шарфман Михаил Давидович // Я помню. Воспоминания Ветеранов ВОВ. – Режим доступа: http://iremember.ru/memoirs/pekhotintsi/sharfman-mikhail-davidovich/?sphrase_id=6678
15. Наградной лист Кричмана Михаила Наумовича. – ЦАМО РФ. – Ф. 33. – Оп. 686043. – Од. зб. 61 – Арк. 48 – 48 зв.
16. Наградной лист Проценко Николая Самойловича. – ЦАМО РФ. – Ф. 33. – Оп. 690155. – Од. зб. 513 – Арк. 60 – 60 зв.
17. Каліхов М.І. Глибокий рейд // Кіровоградська правда. – 1985. – 5 травня. – С. 3.
18. Колесник В.Г. Три дні над прірвою // Маловісківські вісті. – 2008. – 26 березня. – С. 2.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шевченко Борис Леонідович – завідувач науковою редакцією Комунальної установи “Кіровоградське обласне Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам’яті України”.

Наукові інтереси: історія Великої Вітчизняної війни на Кіровоградщині.